

Сергій ТЕРЕЩЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5940-725X
молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні
Національної академії наук України
(Київ, Україна) tereshenkos.st@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В БІЛОРУСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. КОРОТКЕВИЧА)

У статті порушено проблему дослідження лінгвістичних особливостей мови творів білоруських письменників на рівні фразеології. Увагу сфокусовано на текстах визнаного класика другої половини ХХ ст. В. Короткевича. Вагомю частиною фразеологічної підсистеми ідіостилю цього автора є запозичені фразеологізми, часто з грецької та латинської мов, проте й з інших неслов'янських мов, зокрема із французької. Проведено аналіз особливостей уживання білоруського фразеологічного матеріалу французького походження, що є складовою ідіостилю Володимира Короткевича. Показано основні способи адаптації цих одиниць до білоруської фразеологічної системи, а також наведено деякі іношлов'янські паралелі до названих зворотів. Фразеологізмів французького походження, зокрема, біблійних. Проте влучність цих фразеологічних зворотів зробила їх популярними й упізнаними для носіїв білоруської мови. В основі здатності фразеологізмів до запозичення лежить універсальність образу, на основі якого вони створені, з яким читач може утворити певний асоціативний ряд. Чим більш зрозумілий, та актуальний, відповідно до контексту та часу запозичення, образ – тим краще зворот може поширюватися в інших мовах способом калькування. В. Короткевич послуговувався такими одиницями, додаючи своїм художнім текстам колориту, надаючи їм особливих відтінків, оскільки, незважаючи на зрозумілість образів, вони не є автентичними для білоруської мови й лишають в ній помітний слід. Письменник вдало використовував засоби фразеології для ознайомлення читачів зі специфікою історичних реалій, що наявні в сюжетах його творів. Історичні романи є лише однією зі сторін різноманітної творчості письменника. Тему білоруської історії та національної ідентичності В. Короткевич зображав настільки детально, що відповідно до контексту застосовував увесь спектр мовних засобів, зокрема й фразеологічні одиниці. В майбутньому можливе створення мапи запозичених фразеологізмів, що є частиною ідіостилю письменника.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, Володимир Короткевич, білоруська мова, білоруська література.

Serhii TERESHCHENKO,
orcid.org/0000-0001-5940-725X
Junior Researcher
O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) tereshenkos.st@gmail.com

PECULIARITIES OF THE USE OF IDIOMS OF FRENCH ORIGIN IN THE BELARUS LITERARY TEXT (ON THE MATERIAL OF V KOROTKEVYCH'S WORKS)

The article considers the problem of studying the linguistic features of the language of the works of Belarus writers at the level of phraseology. Attention is focused on the texts of the famous classic of the second half of the twentieth century. V. Korotkevych. An important part of the phraseological subsystem of this author's idiosyncrasies are borrowed idioms, often from Greek and Latin, but also from other non-Slavic languages, including French. An analysis of the peculiarities of the use of Belarus phraseological material of French origin, which is a component of the idiosyncrasy of Volodymyr Korotkevych, is carried out. The main ways of adapting these units to the Belarus phraseological system are shown, as well as some non-Slavic parallels to this idioms. Phraseologisms of French origin in the Belarus language are few and they dissolve against the background of idioms of the antiquities origin, as well as units of book origin, in particular, biblical. However, the accuracy of these phraseological inflections made them popular and recognizable for Belarus speakers. The ability of phraseological units to borrow is based on the universality of the image on the basis of which they are created, with which the reader can form a certain associative series. The clearer, and relevant in accordance with the context and time of borrowing, image provides the better spreading of the idiom in other languages by tracing. V. Korotkevych used such units for adding color to his artistic texts, giving them special nuances, because,

despite the intelligibility of the images, they are not authentic to the Belarus language and leave a noticeable mark in it. The writer successfully used the means of phraseology to acquaint readers with the specifics of historical realities that are present in the plots of his works. Historical novels are just one aspect of the writer's diverse work. V. Korotkevych portrayed the topic of Belarus history and national identity in such detail that in accordance with the context he used the whole range of language means, including phraseologisms. In the future, it is possible to create a map of borrowed phraseologisms, which is part of the idiosyncrasy of the writer.

Key words: *phraseology, phraseologism, Uladzimir Karatkievich, Belarus language, Belarus literature.*

Постановка проблеми. Здобутки Володимира Короткевича дуже високо цінувалися ще за життя автора. Історична проза завдячує своїй появі в білоруській літературі саме йому. Талант цього класика призвів свого часу до неймовірної зацікавленості читачами власною історією, чого не було вже багато років. В. Короткевич настільки широко намагався охопити білоруську літературу, що творив одразу в багатьох жанрах і в кожному з них досягав успіху. Вірші, балади, оповідання, казки, повісті, романи, п'єси, есеї, навіть лібрето до опери – все це належить перу білоруського майстра. Він приділяв увагу ледь не кожній групі читачів, починаючи із найменших і так зачіпав багато вікових та соціальних груп. У своїй творчості був орієнтований на пробудження в людях національної свідомості, на скільки це лише можливо за умов тоталітарного режиму. Проте, більшість наукових праць на матеріалах творів письменника вийшли в світ завдяки дослідникам-літературознавцям. В той час як лінгвісти звернули увагу на творчість цього автора значно пізніше й за кількістю наукових розробок досі суттєво поступаються своїм колегам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В числі вагомих дослідницьких робіт, присвячених творчості В. Короткевича впадає в око кандидатська дисертація білоруської дослідниці Г. Ф. Андарало «Застаріла лексика в історичних творах Володимира Короткевича» (1993). В окресленій праці науковець зазначила, що творча спадщина цього автора практично не досліджена в лінгвістичному аспекті [Андарало, 1993: 10].

Наступною великою науковою розвідкою, присвяченою творчому доробку цього класика, стало дисертаційне дослідження білоруського лінгвіста В. Т. Іватович «Фразеологізми в художній прозі В. Короткевича та особливості їхнього перекладу російською мовою» (2001). У ньому автор зосередила свою увагу на перекладознавчому аспекті, а саме – вивченні проблем відтворення та функціонування білоруських фразеологізмів у російських перекладах прозових творів письменника [Іватович, 2001: 4].

Минуло шістнадцять років, поки з'явилася наступна, об'ємна і ґрунтовна праця в розгляданому аспекті – колективна монографія М. В. Аба-

бурки, В. М. Шаршневої, Я. В. Величко «Особливості ідіостилю Володимира Короткевича: лінгвокультурологічний аспект» (2017). Незважаючи на це автори наукової розвідки окреслили, що «втручання письменника в структуру й семантику білоруської фразеології заслуговує на окреме скрупульозне дослідження не лише на поверховому лінгвокультурологічному рівні, а й на семантико-стилістичному та синтаксично-функціональному рівнях» [Абабурко, 2017: 29]. Білоруські дослідники знайшли широкий ряд фразеологізмів, часто вживаних у текстах В. Короткевича, проте не зафіксованих в 5-томному «Тлумачному словнику білоруської мови» (1977–1984) (далі – ТСБМ) та в найповнішому в білоруській фразеології «Фразеологічному словнику білоруської мови» І. Я. Лепешева (2008) (далі – СФБМ).

«Етимологічний словник фразеологізмів» (далі – ЕСФ) І. Я. Лепешева (2004), містить 1750 фразеологічних зворотів. Подібна праця вимагає неймовірних зусиль, терпіння й часу. Тож цей словник є вагомим здобутком білоруської фразеології, особливо, враховуючи, що він створений зусиллями однієї людини. На жаль, в українській філологічній школі поки немає етимологічного словника фразеологізмів, що значно полегшив би працю в цій царині й пролив світло на багатий світ української фразеології.

Генетична класифікація фразеологізмів з'явилася на початку 60-х років ХХ ст. за авторством видатного вченого, академіка Л. А. Булаховського. Шостим пунктом у цій класифікації подано: «переклади крилатих висловів, переважно французьких, зрідка – німецьких італійських та англійських» [Булаховський, 1952: 102–103]. Відповідно до подальших здобутків української фразеології варто було б уточнити, що цей пункт можна застосувати не лише до крилатих висловів, а й до власне фразеологізмів. Тож бачимо, що активне запозичення фразеологічних одиниць із французької мови зауважували дуже давно і на найвищому науковому рівні. Проте це питання досі не потрапило в коло інтересів і українських, і білоруських дослідників, тому вагомим досягнень у галузі наукових розробок, як етимології фразеологізмів загалом, так і конкретно запозичених з французької мови, в нашій лінгвістичній

традиції наразі немає. Білоруська лінгвістика також не сильно пролила світло на це питання, за винятком згаданого «Етимологічного словника фразеологізмів» І. Я. Лепешева, що стало наймовірним вкладом у розвиток білоруської фразеографії.

Мета статті – проаналізувати фразеологізми французького походження, виявлені у творчій спадщині класика білоруської літератури В. Короткевича.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на географічну віддаленість Білорусі та Франції, а також, приналежність білоруської та французької мов до різних мовних груп, взаємодія між цими мовами відбувається не лише на лексичному, а й на фразеологічному рівні. Це особливо непрості зв'язки, адже фразеологічний матеріал найскладніший для відтворення в інших мовах. Між близькосторідними мовами є досить часті приклади компонентних запозичень, як повних, так і часткових. Зміст одиниць може при цьому зберігатися повністю, або частково чи взагалі змінювати значення за аналогічних компонентів. У випадку мов далекої спорідненості, кількість запозичень суттєво скорочується, а передача змісту набагато ускладнюється, адже більшість компонентів, реалій та мовних особливостей зовсім не співпадають. Проте універсальність деяких ФО долає цей бар'єр. До таких належить фразеологізм **анто́наў агонь** 'гангрена, зараження крові' [Лепешев, 2004: 36]: – *Маглі б зусім згарэць. Пакуль давезлі – быў у цябе ўжо антонаў агонь. Скура вакол раны стала плямамі. Вось яно як, пане Корчак. Панамі быць захацелі – вось вам скуру і вырабілі* [Короткевич, 2014: 137]. І. Я. Лепешев зазначав, що це калька з французької мови (feu Saint-Antoine, буквально «вогонь святого Антона»). Білоруський дослідник зазначає, що в середньовічній Західній Європі існувало повір'я, що вилікувати цю хворобу можна мощами «святого Антонія» – християнського аскета Антонія Фівського (III-IV ст.), який, роздавши своє багатство бідним, пішов в єгипетську пустелю і харчувався там травами й корінням. Знахарі, намагаючись «зняти антонів вогонь» з хворого, зазвичай мали при собі ікону святого Антонія [Лепешев, 2004: 36]. Варто зазначити, що молодшому поколінню читачів фразеологізм може бути незрозумілим, оскільки зараз навіть сама хвороба, яку він позначає стала вкрай рідкісною. Саме тому В. Короткевич майстерно пояснює цю одиницю контекстним оточенням. Ми бачимо як органічно розкривається зміст фразеологізму, щоб кожен міг його зрозуміти, й водночас текст не перевантажувався сенсами й

тлумаченнями, а ставав цікавішим. Одиниця зараз багато в чому, застаріла й вживається для надання оповіді колориту, більш різнопланової передачі реалій історичної епохи. За структурою цей фразеологізм належить до іменникових і його можна відобразити схемою *прикметник + іменник*, що узгоджені поміж собою на граматичному рівні.

За походженням, калькою з французької мови є одиниця **пёршы-лэпшы** 'будь-яка людина, що трапиться', 'не важливо який, будь-який' [Лепешев, 2004: 294]: *І тут каваль, якому не цярпелася, убачыў раптам вялізную купу вільготнай гліны ля размётанай вартоўні. Відаць, прывезлі, каб абмазаць сцены, якіх ужо не было. // – А што, хлопцы, – выскаліў зубы Вястун, – праналі сцены, то няхай і абмазка прападзе? Ану, скоцце, хлопцы, ды здыміце трох-чатырох першых-лепшых варот. Яго зразумелі. Яго надзіва хутка зразумелі. Нібы ён усё жьыццё толькі і вадзіў войска. Чуйдух прыцягнулі знятыя вароты, тоўстым слоєм пачалі раскладаць на іх мокрую гліну* [Короткевич, 2015: 122]. У СФБМі одиниця позначена як спільна для білоруської, української (перший ліпший) і польської (pierwszy lepszy) мов. І. Я. Лепешев вказує, що фразеологізм склався, напевно, під впливом одиниці *перший зустрічний* – кальки з французької мови. Перший компонент є головним, а другий – зумовлений римою. Структурно це поєднання *числівник + прикметник*. У словнику української мови наявна аналогічна фразеологічна одиниця *перший-ліпший*: а) 'який найраніше трапився, зустрівся', б) 'кожний із великої кількості; який завгодно, будь-який' [Словник української мови, 1975: 337]. Як бачимо, незважаючи на ймовірне спільне джерело запозичення для білоруської одиниці та українського аналогу, їхнє значення все ж має свої відмінності. В українському фразеологічному звороті акцент зроблено на вживанні компонента ймовірніше в контекстному оточенні дієслова *зустріти*. В той час як сенс білоруської одиниці впливає в контексті семантики слова *обрати*, що у випадку українського аналогу стоїть на другому місці. На цьому прикладі ми бачимо, як запозичена одиниця адаптується до специфіки мови в яку вона прийшла. Навіть зберігши подібний компонентний склад, значення аналогічних фразеологічних одиниць набувають інших відтінків, але при цьому відтворюють основну семантику, що передає універсальне явище, властиве реаліям усіх мов, куди потрапив зворот.

Має іноземне походження фразеологізм **як дзве крoплі вады** 'дуже сильно, абсолютно подібний на кого-небудь' [Лепешев, 2004: 419]: *А потым ён нават узрадаваўся, што не ўцёк.*

Таму, што Мсціслаў прывёў да яго сяброў: Петрака Ясюкевіча, Усяслава Грыму і Мацея Біскуповіча, сына таго пана Януша, з якім Загорскія ездзілі на Кроеравы «хаўтуры». Мацей падобны на бацьку як **дзе кроплі вады**. Ясюкевіч гожа, як дзяўчынка: велікавокі, з валасамі як залатое павуцінне. А Грыма проста цяльпук, але самы разумны з усёй кампаніі. Гэта было відаць хаця б на тым, што галава ў яго была вялізная і ўся шышкаватая, «розум лез наверх» [Короткевич, 2014: 353]. Як зазначено в ЕСФі, імовірно, цей вислів калька з французької мови (comme deux gouttes d'eau); фразеологізм з аналогічною образністю і структурою є майже у всіх слов'янських, італійській, іспанській і деяких інших мовах [Лепешев, 2004: 419]. В українській мові функціонує одиниця як *дві краплі води* зі словами схожий, подібний, дуже, зовсім. [Словник фразеологізмів української мови, 2003: 395]. У цьому випадку бачимо, що розглядалий фразеологізм та аналогічна українська одиниця мають подібну семантику і не відрізняються одна від одної додатковими семантичними відтінками. Компонентний склад зворотів також аналогічний. Зате структура помітно ускладнена за кількістю компонентів, порівняно із попередніми одини-

цями. Вислів будується на основі порівняння, що формально маркується компонентом як. Далі йде числівниковий компонент *дзе* та два іменникових – *кроплі вады*, де другий іменниковий компонент є уточнюючим по відношенню до першого.

Висновки. Фразеологізми неслов'янського походження, зокрема французького, характеризуються універсальністю образів. В них найменше специфіки та реалій, що притаманні лише одній конкретній мові. Саме це дає можливість таким фразеологічним одиницям поширюватися за межами Франції чи франкомовних країн. Вони органічно запозичуються. Переклад у більшості випадків відбувається способом калькування і такі одиниці не викликають у носіїв мови труднощів із розумінням. Проте варто зазначити, що розглядані фразеологічні звороти часом можуть переходити в історизми. У таких випадках В. Короткевич уживає ці фразеологізми, пояснюючи їх контекстом і таким чином збагачує читача й передає колорит історичної епохи, зображеної в його текстах. Також запозичені одиниці можуть набувати різних семантичних відтінків, залежно від мови в яку вони прийшли, зберігаючи основний сенс та відтворюючи компонентний склад оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андарало Г. Ф. Устаревшая лексика в исторических произведениях Владимира Короткевича : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Минск, 1993. 19 с.
- Абабурка М. В., Шаршнёва В. М., Вялічка Я. В. Асаблівасці ідыястылю Уладзіміра Караткевіча: лінгвакультуралагічны аспект : манаграфія. Магілёў. 2013. 220 с.
- Курс русского литературного языка. В 2 т. Т. 1. / Л. А. Булаховский. Київ : Рад. шк., 1952. 447 с.
- Ивагович В. Т. Фразеологизмы в художественной прозе В. Короткевича и особенности их перевода на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02, 10.02.01. Минск, 2001. 20 с.
- Збор твораў : У 25 т. Т. 7. Каласы пад сярпом тваім : раман / У. С. Караткевіч. Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. 790 с.
- Збор твораў : У 25 т. Т. 9. Хрыстос прыязмліўся ў Гародні : Евангелле ад Іуды / У. С. Караткевіч. Шамякіна. Мінск : Мастацкая літаратура, 2015. 734 с.
- Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. / І. Я. Лепешаў. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. 672 с.
- Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : У 2 т. Т. 2. / І. Я. Лепешаў. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. 968 с.
- Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2004. 448 с.
- Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, та ін. Київ, 2003. 1104 с.
- Словник української мови: в 11 т. Т. 6. П-Поїти / ред. тому А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. Київ : Наукова думка, 1975. 832 с.

REFERENCES

- Andaralo G. F. Ustarevshaya leksyka v istorycheskikh proizvedeniiakh Vladimira Korotkevicha [Historical vocabulary in the works of Vladimir Korotkevich] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.02. Mynsk, 1993. 19 s. [in Russian]
- Ababurka M. V., Sharshnëva V. M., Vialichka Ya. V. Asablivastsi idyastyliu Uladzimira Karatkevicha: lnhvakulturalahichny aspekt [features of Vladimir Korotkevich's idiostyle: linguo-cultural aspect] : manahrafia. Mahiliou. 2017. 220 s. [in Belarus]
- Kurs russkoho lyteraturnoho yazyka. V. 2 t. T. 1. [Russian literary language course in 2 vols. V1] / Bulakhovskiy L. A. Kyiv : Rad. shk., 1952. 447 s. [in Russian]

4. Ivatovich V. T. Frazеolohizmy v khudozhestvennoi proze V. Korotkevicha i osobennosti ikh perevoda na russkii yazyk [Phraseology in the fiction of V. Korotkevich and features of their translation into Russian] : avtoref. dys. ... kand. fylool. nauk: 10.02.02, 10.02.01. Minsk, 2001. 20 s.
5. Zbor tvorau : U 25 t. T. 7. Kalasy pad siarpom tvaim : raman [Collection of works in 25 volumes. volume 7. Ears under your sickle : novel] / U. S. Karatkevich. Minsk : Mastatskaia litaratura, 2014. 790 s.
6. Zbor tvorau : U 25 t. T. 9. Khrystos pryziarliysia u Harodni : Evanhelle ad Iudy [Collection of works in 25 volumes. V. 9. Christ landed in Hrodna: the Gospel of Judas] / U. S. Karatkevich. Minsk : Mastatskaia litaratura, 2015. 734 s.
7. Slounik frazealahizmau belaruskai movy U 2 t. T. 1. [Dictionary of phraseology of the Belarusian language in 2 vols. V. 1] / I. Y. Lepeshay. Minsk : Belarускаia Entsyklapedyia imia Petrusia Brouki, 2008. 672 s.
8. Slounik frazealahizmau belaruskai movy. U 2 t. T. 2. [Dictionary of phraseology of the Belarusian language. in 2 vols. V. 2]: / I. Y. Lepeshau. Minsk : Belarускаia Entsyklapedyia imia Petrusia Brouki, 2008. 968 s.
9. Lepeshau I. Ya. Etymalahichny slounik frazealahizmau [Etymological dictionary of phraseology]. Minsk : Belarускаia Entsyklapedyia imia Petrusia Brouki, 2004. 448 s.
10. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] / V. M. Bilonozhenko, ta in. Kyiv, 2003. 1104 s.
11. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. T. 6 : P–Poity [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes, volume 6 : P–Poity] / red. tomu: A. V. Lahutina, K. V. Lenets. Kyiv : Naukova dumka, 1975. 832 s.